

SLUČAJEVI DESTRUKCIJE: PRINCIP ZLA U ROMANU ČRNA MATI ZEMLJA

DEJAN VARGA

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
dejanvarga3@gmail.com

UDK: 821.163.42-31 Novak, K.
DOI: 10.15291/csi.4890
Prethodno priopćenje
Primljen: 25. 4. 2025.
Prihvaćen za tisak: 5. 11. 2025.

Iako su rasprave o zlu na ontološkoj, filozofskoj ili teološkoj razini oblikovale diskurs o zlu kao kulturalno univerzalnoj pojavi, ta pojava podliježe transformacijama koje je nužno sagledati iz različitih perspektiva. Uzimajući u obzir da je s gledišta suvremene kulture i sadašnje stvarnosti pojavnost zla mnogostruka, u radu se pokazuje na koji se način ono manifestira u romanu *Črna mati zemla* Kristiana Novaka. Polazeći od metodološko-teorijskih uvida Eagletona, Svendsena, Baumana, Žižeka i drugih autora, analiza Novakova romana pokazuje da se u njemu zlo prikazuje u personaliziranome obliku te kao sveprožimajuće „tekuće zlo“. Personalizirani prikazi zla realizirani su kroz psihološko stanje glavnog lika Matije – u obličju njegovih imaginarnih demonskih likova Hešto i Pujta – a „tekuće zlo“ u prikazima mjesta radnje, fikcionalnoga međimurskoga sela u kojem se zbivaju tragični događaji samoubojstava. Sukladno tomu, cilj je rada utvrditi u kojoj je mjeri destrukcija likova povezana s pojavnosti zla i principom njegova djelovanja.

KLJUČNE RIJEČI:

*Črna mati zemla, destrukcija,
Kristian Novak, nasilje, zlo*

1. UVOD

Govoriti o zlu i negativnim aspektima ljudske osobnosti izazovan je zadatak. Pronalaziti konstruktivne zaključke o nečemu što samo po sebi sugerira nešto neprihvatljivo, nemoralno i grešno po navici izaziva odbojnost, prijezir i strah. Eagleton kaže da je zlo neshvatljivo, nerazumljivo, izostanak traženja nekoga smisla čini ga još većim zlom, ono postoji kao stvar sama po sebi i „ne postoji kontekst kojim bi se to moglo objasniti” (Eagleton 2011: 11). Na koji način tumačiti njegovu pojavnost i održivost, odnosno kako objasniti postojanje koncepta zla kroz oblik fizičke, psihičke i/ili duhovne zastranjenosti? Postoje li različiti oblici zla, zle osobe ili samo zli postupci? Što zlo čini zlim? Pitanja su brojna i vrlo kompleksna, posebice ako se uzme u obzir duga tradicija ljudske povijesti tijekom koje se o zlu govorilo kroz njegove personalizirane prikaze (Lucifer, đavao, Sotona i sl.).

Tematiziranje odnosa dobra i zla na ontološkoj, filozofskoj ili teološkoj razini obilježilo je i književnu tradiciju, a zlo je u manjoj ili većoj mjeri (p)ostajalo kompleksna tema koja se protokom vremena izdigla na razinu kulturalne univerzalnosti. Izlazeći iz bilo kakva vremenskoga, prostornoga ili društvenoga okvira, poprimilo je transformacijski karakter zbog čega se ni tumačenja njegovih aspekata više ne mogu temeljiti isključivo na užemu pristupu. Ono postaje instrumentalizirano, proizvedeno, ukorijenjeno, otjelovljeno ili pak imaginarno zbog čega se, riječima Russella, ono „izravno doživljava i izravno spoznaje” (Russell 1988: 1). Raspravljajući o zlu, Kant ga naziva „radikalnim” i tumači kao proizvod čovjekove slobodne volje, odnosno ono se percipira na temelju njegovih postupaka i djela. Odgovornost je svakoga da postane dobra ili loša osoba (Kant 2012: 24–25). Uzimajući u obzir da je s gledišta suvremene kulture i tekuće stvarnosti pojavnost zla mnogostruka, u radu se nastoji utvrditi na koji se način ono manifestira u romanu *Črna mati zemla* Kristiana Novaka.

Riječ je o psihološkome romanu u kojemu autor, progovarajući „o pitanjima istine i laži u životu i pisanju, krivnji, traumi, ljubavi, a pri tome zadire duboko u ljudsku psihu, u podsvjesno” (Pogačnik 2023: 56), u središte zbivanja stavlja lik Matije Dolenčeca i njegovu retrospektivnu naraciju o događajima iz djetinjstva zbog kojih u sadašnjosti proživljava krizu identiteta na osobnoj i profesionalnoj razini. Novak oblikuje višeslojan i kompleksan lik u čijoj karakterizaciji posebno do izražaja dolazi njegov psihološki i socijalni aspekt čime je status pokretača radnje/zapleta proširen statusom narativne instance s vlastitim „semičkim kodom” (Barthes 1990). Time je otvoren prostor da se o liku promišlja na „mimetičkoj razini” kao elementu pripovijesti koji je „djelomično oblikovan prema čitateljevom poimanju ljudi” (Rimmon-Kenan 2002: 35). Napomena je to kojom se želi izbjeći polemika izjednačavanja fiktivnih likova

i stvarnih osoba¹ jer njihovo postojanje isključivo na razini teksta za čitatelja ne proizvodi spoznajni učinak da ih percipira kao „žive”. Ipak, prisutnost antropomorfnih aspekata potiče čitatelja da ih nerijetko oponaša, uspoređuje sa stvarnim osobama, pronalazi u njima crte ličnosti s kojima se poistovjećuje ili u njima traži nadahnuće. Na tragu toga i Novakov roman otvara prostor „čitanju” likova kao „entiteta nalik osobama” (Frow 2014), pa će daljnja analiza, uz jasnu predodžbu da je riječ o fikciji, obuhvatiti aspekte teksta u kojima su izraženi obrasci „doživljavanja i razmišljanja” likova u odnosu s drugima.

Roman *Črna mati zemla* tekst je kompleksne strukture koji se temelji na prisjećanjima i retrospektivnim elementima glavnoga lika Matije Dolenčeca. Novak se usmjera na prikaz nesvjesnoga koje u romanu postaje personalizirano, ono je imenovano i reprezentira najmračnije kutke psihe, patološki odražava Dolenčecovo psihičko stanje u dječjoj dobi i doseže razinu imaginacije čime se otvara pitanje prisutnosti zla. Samoća, očeva smrt i nemogućnost prihvaćanja istine da ga više nikada neće vidjeti na Dolenčeca djeluju prilično destruktivno i poražavajuće. Tražeći način kako nadvladati disfunkcionalnost u kojoj se našao, dječjom je naivnošću „oživio” imaginarne prijatelje koji su trebali postati mehanizam nadvladavanja usamljenosti. Ipak, ti imaginarni prijatelji imena Hešto i Pujto poprimili su obilježja demonskih karaktera, postali su dijabolični stvorovi koji su projicirali Dolenčecovo nesvjesno s očiglednim konotacijama personaliziranoga zla. Polazeći od pretpostavke da zlo može poprimiti različite oblike, da kao takvo može predstavljati osobine nekih događaja ili djela, da je katkada nerazumljivo, u radu se analiziraju strukture kojima se zlo manifestira u romanu. U tome će se kontekstu analizirati pripovjedni iskazi o samoubojstvima, početku rata te funkcionalnost Hešta i Pujta kao demonskih likova na narativnoj i idejnoj razini romana koja se očituje uspostavljanjem imaginarnoga odnosa s Dolenčecom kao njihovim „domaćinom”. Cilj je rada utvrditi postoji li u njihovim postupcima elemenata koji potvrđuju koncept zla i na koji se način taj fenomen odražava na lik Matije Dolenčeca.

2. TEORIJSKI OKVIR

Razlikovanje dobra i zla početno je načelo kojim se želi razgraničiti sve ono što je poželjno, moralno, pravedno i korisno, odnosno nepoželjno, nemoralno i štetno. Re-

¹ O tome više vidjeti: S. Chatman, *Story and Discourse – Narrative Structure in Fiction and Film* (1978), S. Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction* (2002), T. Eagleton, *How to Read Literature* (2013), J. Frow, *Character and Person* (2014), M. Bal, *Narratology – Introduction to the Theory of Narrative* (2017), T. Moi, *Rethinking Character* (2019), R. Felski, *Identifying with Characters* (2019).

ligijske tradicije, primjerice kršćanstvo, toj dihotomiji pristupaju kroz prikaz božanskoga dobra i kreposti s jedne strane, dok se s druge strane javlja personalizirano zlo, mračne sile i Sotone kao uzrok čovjekove grešnosti i moralnoga posrnuća. Suvremeni pristupi tumačenju koncepta zla izvan teoloških aspekata skloniji su zaključcima da je zlo proširilo domene svojega djelovanja te da se, kako Svendsen ističe, „decentraliziralo i nije više skupljeno u jednoj sili” (Svendsen 2011: 16). Ono je rašireno i posvuda, pojavljuje se u društvenoj bijedi, brutalnim činovima, nasilju, ratnim uništavanjima, genocidu, terorizmu i patnjama ljudi te je obilježeno množinom događaja koji nadilaze granicu mogućega poimanja i razumijevanja. Svendsen nije sklon definiranju zla kao nečega određenoga, samostalnoga, kao nečega što se može razumjeti po svojoj biti, što ima suštinu. Za njega ono kao takvo ne postoji, već se priklanja tezi da je zlo „osobina neke stvari, događaja i djela” kojom se opisuje širok spektar fenomena iz čega, naposljetku, proizlazi da ga je teško definirati i odrediti (Svendsen 2011: 23). Međutim, u svemu tome Svendsen na zlo gleda kao na „praktičan problem” i moralnu kategoriju jer proizlazi iz ljudskoga djelovanja. Mijenja paradigmu u raspravama o tome fenomenu, napominjući da o njemu treba raspravljati u smislu njegova rješavanja, ograničavanja ili sprečavanja, a ne traženju uzroka, objašnjenja ili pokušaju razumijevanja.

Terry Eagleton kulturološkim i filološkim pristupom raspravlja o konceptu zla, nudeći pritom ideološke i moralne dimenzije toga pojma. Na tragu onoga o čemu je govorio Svendsen, zlo je za njega duboko ukorijenjeno u društvene, političke i kulturne strukture i kao takvo često se manifestira kroz potlačenost, nepravdu ili pak dominaciju onih koji nameću društvene norme. Iako ga smatra nerazumljivim, bezobličnim i jednoličnim, navodi neke od njegovih glavnih karakteristika: „jezovitost, začuđujuća nestvarnost, iznenađujuće površna priroda, napad na značenje, činjenica da mu nedostaju neke osnovne dimenzije, način na koji je zatočeno u umrtvljujućoj monotoniji vječnog povratka” (Eagleton 2011: 57). Drugim riječima, ono nema logično objašnjenje, ne temelji se na principu uzročnosti, nema svoju praktičnu svrhu, iznova se vraća i sveprisutno je – ono je uvijek isto. Ipak, Eagleton u zlu pronalazi određeni oblik racionalnosti kada govori o zlim ljudima i njihovim postupcima. Oni pate, nasilni su prema onima koji ugrožavaju njihov identitet pa su kroz takve čineve u neprestanoj potrazi za smislom i načinima kako se osloboditi boli. Ako je legitimno da pojedinac ima pravo štititi integritet vlastita identiteta, iz toga proizlazi da i u slučajevima najbrutalnijih postupanja radi osobne zaštite postoji određeni aspekt svrhovitoga djelovanja.

Nešto drukčije tumačenje nude Zygmunt Bauman i Leonidas Donskis koji u dijaloškoj formi analiziraju suvremeno društvo suočeno sa sve većom neizvjesnošću

vlastite perspektive, destabilizacijom i moralnim krizama. Ono je zahvaćeno pojavom „tekućeg zla” koje posjeduje prevrtljiv, nestabilan, sveprožimajući karakter zbog čega se kapilarno širi i prodire u sve njegove sfere. Kao takvo zamijenilo je „kruto zlo”, personalizirano zlo tradicionalno simbolizirano likom Sotone, koje je uvijek težilo destabilizirati društveni poredak te promovirati amoralnost i nepravdu. Princip tekućega zla počiva na izraženome pesimizmu i manjku empatije, naglašenoj samodostatnosti i procesu individualizacije, oblikujući „svijet bez alternative” u kojemu se „kontrola, nadzor i prevladavajuća asimetričnost moći” kriju iza privida slobode izbora (Bauman i Donskis 2017: 17). Drugim riječima, njegova strategija dominacije i neprestane izmjene vlastita oblička onemogućuju jasno prepoznavanje i imenovanje, ali utječu na cjelokupno društvo u kojemu svaki pojedinac u većoj ili manjoj mjeri biva izložen njegovoj neprestanoj reprodukciji. Teško ga je razotkriti i ukloniti, zauzima središnje mjesto svakodnevnoga života i rutine. Njegova je logika „zavesti i povući se”, a djeluje po principu odbacivanja solidarnosti i suradnje te stvaranja ozračja nepovjerenja, suparništva i sve većega otuđenja. Autori tako pružaju uvid u dinamiku i funkcioniranje suvremenih društvenih procesa te predlažu model za njihovo duboko razumijevanje i suočavanje s brojnim izazovima.

Nasilje predstavlja srž svakoga zla. Ono se očituje u nanošenju boli i patnje onima koji to mogu osjetiti, regulirano je svjesnim postupcima i jasnim namjerama. Za Leibniza je to moralno zlo koje počiva na čovjekovu uživanju u proizvodnji destrukcije i patnje (Leibniz 2012). Njegova destruktivnost užasava više nego prirodno zlo koje podrazumijeva čin više sile na koju se nije moglo utjecati (primjerice, tragedija je kada razorni tsunami uzrokuje velik broj ljudskih žrtava, no daleko veću zgroženost izazvat će pokolj militantnih skupina vođenih vjersko-političkim pitanjima). Moralno se zlo percipira kao smišljeno i planirano, usmjereno je protiv ljudskih sloboda i neupitno ostavlja dojam da u sebi sadrži elemente moralne dvojbe i prosuđivanja zbog kojih se moglo spriječiti. Svendsen mu pridružuje karakteristiku nepromišljenosti zbog svjesne ugroze ljudskoga dostojanstva o čemu je pojedinac prije svoga čina „trebao razmisliti” (Svendsen 2011: 79). Slično tvrdi i Russell koji nasilje drži neodvojivim od zla jer zlo samo po sebi nije apstraktno, dapače, ono je „stvarno, apsolutno, opipljivo” i kao takvo uvijek ga treba promatrati u kontekstu patnje pojedinca (Russell 1984). Izbjegava kategoričko definiranje samoga koncepta zla, radije mu pristupa kao nečemu što je neposredno, egzistencijalno i proizvod je nečijega izravnog iskustva. Ipak, nudi prilično konkretnu i sugestivnu definiciju: „zlo je besmisleno, bešćutno uništavanje. Zlo ruši, a ne gradi; ono kvari i ne popravlja; ono razdvaja i ne povezuje. Uvijek teži sve uništiti i pretvoriti u ništavilo. Obuzeti cijelo biće i učiniti ga ništavnim samo je srce zla” (Russell 1977: 23). Iz takva određenja daju se prepoznati dvije strane zla – jedna podrazu-

mijeva spremnost osjećajnoga bića nanijeti patnju drugomu osjećajnom biću, Russell to naziva „aktivnim zlom”, a druga je „pasivno zlo” i podrazumijeva svjesnu patnju koju pojedinac doživljava u obliku straha, depresije, očaja ili agonije (Russell 1986).

Pri tumačenjima i pokušajima objašnjenja fenomena zla neizostavan je psihološki aspekt koji u diskurs uvodi psihoanalitička teorija. Uzimajući svjesno i nesvjesno kao ključne razine čovjekova bića koje upravljaju njegovim postupcima, pojedini se autori usmjeravaju na analizu pojave nasilja i agresije kod ljudi kao faktora koji proizvode zlo. Riječ je o kompleksnim fenomenima koji proizlaze iz potisnutih želja, unutarnjih sukoba ili nesvjesnih podražaja te predstavljaju mehanizme kojima se oblikuju ljudska djelovanja (npr. reakcija na potisnute osjećaje ili društvene pritiske). Nasilno se ponašanje uvijek manifestira na dvostrukoj razini, i to kroz perspektivu počinitelja i onoga tko trpi nasilje. Doživjeti nešto kao nasilan čin podrazumijeva nužni preduvjet nenasilnoga čina kao svojevrsnoga standarda normalne/prihvatljive situacije. Primjerice, Erich Fromm razlikuje „benignu”, „defenzivnu” agresiju koja se aktivira u slučaju ugroženosti jedinke u trenutku pitanja njezina opstanka, pa je kao takvu ne smatra problematičnom jer porivi iščezavaju u trenutku prestanka opasnosti. Složenijom i opasnijom drži „malignu” agresiju koja je za njega dio ljudske prirode, nesvrhovita je, destruktivna i okrutna te užitak pronalazi u svojoj distribuciji nad drugima (Fromm 1989a: 21). Drugim riječima, ako je nasilje neizostavni dio zla, tada je maligna agresija o kojoj govori Fromm ono što se može nazvati moralnim i aktivnim zlom. Međutim, Fromm tu agresiju ne drži urođenom karakteristikom ljudske vrste, već je determinira kao proizvod ekonomskih, društvenih i kulturnih uvjeta, odnosno kao odgovor na neke specifične okolnosti kojima je pojedinac ili društvo izloženo. Pritom u velikoj mjeri ističe kapitalizam, industrijski razvoj, sve očitije otuđenje (individualizacija) ljudi, pojavu dominacije vladajućih struktura i ideoloških svjetonazora kao ključnih čimbenika koji motiviraju čovjeka da se ponaša nasilno i agresivno. Iako svjestan da suvremeno društvo, možda i nepovratno, doživljava promjene zbog kojih se ne može iskorijeniti prisutnost nasilja i zla, zagovarajući optimizam, ističe da je maligne oblike agresije „stvarno moguće reducirati kada se društveno-ekonomski uvjeti zamijene uvjetima koji su povoljni za potpuni razvoj čovjekovih istinskih potreba i sposobnosti: do razvoja ljudske samodjelatnosti i čovjekove stvaralačke moći kao svog cilja” (Fromm 1989b: 271–272). Drugim riječima, da bi se agresija izbjegla ili barem umanjila, važno je promijeniti društvene i političke strukture te zauzeti humanistički pristup kojim će se poticati razvoj temeljnih pozitivnih vrijednosti. Nužno je započeti transformaciju ljudske svijesti usmjerenu na produktivnost, ljubav prema životu i drugima te razvijati svijest o potrebi za međusobnim razumijevanjem i suradnjom.

U raspravama o nasilju Slavoj Žižek iznosi pretpostavke o postojanju subjektivnoga i

objektivnoga nasilja. I dok je subjektivno nasilje najvidljivije jer je njegov počinitelj poznat i imenovan (Žižek ga poistovjećuje s društvenim akterima, represivnim aparatom ili zlim pojedincima), ističe da je potrebno učiniti odmak od fascinacije njime i usmjeriti se na analizu objektivnoga nasilja koje je „inherentno normalnom poretku stvari” (Žižek 2008: 8). Za Žižeka se objektivno nasilje manifestira kroz dvije konstelacije: ono je „simboličko” utjelovljeno u jezičnim formama i kulturnim normama kojima se utječe na percepciju svijeta, oblikuje mišljenje ili se ograničavaju slobode; postoji i ono „sistemska” nasilje koje se uobličilo pojavom kapitalizma te se ukorijenilo u društvene strukture i kao takvo, osim fizičkoga, podrazumijeva suptilnije oblike prisile kojima se održava razina dominacije i eksploatacije vladajućih struktura (Žižek 2008). Napominje da je ono nevidljivo i ukorijenjeno u društvenim i političkim strukturama, a kada se točka njegova održavanja naruši, obično se doživljava kao subjektivno. Sukladno tome, moguće je zaključiti da Žižek iznosi kritičan stav prema načinima prepoznavanja nasilja smatrajući da je nedovoljno identificirati konkretnu pojavnost nasilnih činova i njihovih žrtava, već je nužno prepoznati njegove dublje uzroke i detektirati probleme zbog kojih se ono proizvodi i održava kroz društvenu i političku dimenziju. Na sličan način pristupa i konceptu zla koje ne promatra isključivo na razini pojedinca kao nedostatak moralnosti, već proširuje njegovo značenje pretpostavljajući da se prožima na psihološkoj, ideološkoj ili društvenoj razini. Ističe da o njemu valja raspravljati izvan tradicionalnih stajališta kojima je čovjekova svijest o besmrtnosti odlika dobrote, a prihvaćanje smrtnosti korijen zla (npr. ispunjavanje osobnih poriva na štetu drugoga radi konačne smrti koja je neizbježna) jer se upravo besmrtnost tiče samoga zla: ono je „nešto što prijeto da se zauvijek vraća, sablasna dimenzija koja kao nekom čarolijom uspijeva preživjeti fizičko uništenje i koja nas nastavlja progoniti” (Žižek 2008: 59). Takvo je stajalište suprotno od onoga koje zagovara Fromm kada promovira optimizam i humanost kao moćne instrumente kojima zlo postaje prolazno. Iz toga proizlazi da Žižek tvrdi da smrtnost ne treba doživljavati kao svojevrsnu pobjedu zla nad čovjekovom blagodat i harmonijom života, već da je moguće obrnuti perspektivu – zlo se neprestano kreće i prožima sve sfere ljudskoga života, a upravo smrtnost predstavlja oslobađanje od njegove beskonačnosti. Ljudska je dobrota ništa drugo nego „maska zla” (Žižek 2008).

3. DISTRIBUCIJA ZLA

Novakov je roman zbog svoje heterogenosti (proslov kao izvještaj o rezultatima antropološko-sociološkoga istraživanja pojave samoubojstava u jednome međimurskom selu, poglavlje „Sakupljači sekundarnog otpada” označeno pripovijedanjem u trećem

licu, poglavlja „Kako nacrtati ućomas” i „Kutije za bijes” isripovijedana u prvom licu i „Epilog” u formi dijaloga) bio predmet filoloških analiza s različitih aspekata i metodoloških pristupa. Primjerice, Matek se osvrće na odnos istine i laži u romanu, odnosno propituje koncept laganja kao autoterapeutskoga čina Matije Dolenčeca, zaključivši da je Novak ispreplitanjem istine, laži, traume i iscjeljenja prikazao svu „kompleksnost ne samo ljudske psihe, nego i ljudske egzistencije općenito” (Matek 2016: 46). Pritom je važno detektiranje traumatskoga iskustva, traženje njegova uzroka i suočavanje s posljedicama kako bi se nadvladao težak i bolan proces te pronašao put koji vodi k oporavku. Nadalje, Garčević i Mikulan traumi pridružuju emocionalno iskustvo straha i analiziraju njegova izvorišta u romanu: prostor, svakodnevicu, ljudski um, društvo, mitsko nasljeđe ili pak napetost između istine i laži dodatno izraženu uvođenjem fantastičnih elemenata. Analizirajući bilo koji od navedenih uzroka straha, autori zaključuju da njegova manifestacija i pokušaji nadvladavanja u Novakovu romanu ne predstavljaju iznimku vezanu za neki mikroprostor ili lokalnu sredinu, već on zadobiva univerzalni karakter nadilazeći okvire određenoga prostora i vremena (Garčević i Mikulan 2019). Naposljetku, Rudan svoju analizu također usmjerava na reprezentaciju straha, i to onoga straha koji je potenciran mitskim predajama, nadnaravnim bićima i pojavama². Posebice se zanima za njegov poetički učinak i zaključuje da je funkcija straha suočavanje protagonista s tjeskobama i traumama iz prošlosti ne bi li stabilizirao i započeo ponovno konstruiranje osobnoga identiteta (Rudan 2018).

Pripovjedni iskaz koji tematizira potonje analizirane elemente (trauma, tjeskoba, laž, strah) u suštini razotkriva prisutnost duboko ukorijenjenoga zla koje se kao fenomen prožima kako na idejno-tematskoj razini, tako i u domeni izvanknjiževne zbilje. Prije svega, ono je upisano u slučajeve samoubojstava mještana jednoga međimurskog sela „na južnoj obali Mure” gdje je „od sredine svibnja do konca lipnja 1991. godine zabilježeno ukupno osam samoubojstava” (Novak 2022: 11). Novak o tome izvještava u prologu romana u kojemu objektivnim prikazom slučaja i rezultata znanstvenoga istraživanja sugerira da je riječ o stvarnim događajima i da se cijela pojava u određenoj mjeri povezuje s protagonistom Matijom Dolenčecom, sedmogodišnjim dječakom koji je na razne načine bio povezan sa svakom od osam žrtava. Ipak, uočiti je da se Novak poigrava odnosom zbilje i fikcije, dajući naslutiti da uistinu postoji povezanost prikazanih događaja sa stvarnim slučajevima, međutim riječ je tek o imitaciji stvarnosti u kojoj ona postaje tek građa i oblikotvorni element književne zbilje nastale

² Predajni elementi u romanu odnose se na legende o murskim deklicama, svečarima i nastanku Međimurja u kojima se mogu detektirati elementi nasilja. S obzirom na to da je riječ o korpusu koji je Rudan analizirala s ciljem otkrivanja njihova djelovanja i učinka na narativni aspekt romana, u ovome radu neće se zasebno razmatrati.

autorovom obradom (Solar 1980).

Sukladno tome, serija iznenadnih samoubojstava u kratkome vremenskom roku postaje građa kojom se konstruira fiktivna slika svijeta u kojemu nitko nije zaštićen i u kojemu zlo vreba iz svakoga kuta, tvoreći „malu enklavu užasa” (Novak 2022: 228). Među mještanima se javio „zajednički strah”, „kolektivna paranoja”, „zbunjenost”, „čudno ponašanje” i stalna „bojazan” za sebe i bližnje zbog toga što nitko nije imao „utemeljenu pretpostavku o tome kada će samoubojstva prestati” (Novak 2022: 13). Zlo se uvuklo među mještane, manifestira se kroz najgori mogući oblik moralnoga posrnuća i reprezentira se na konkretnoj i apstraktnoj razini:

Nije bilo potrebno uvoziti strah, imali smo ga dovoljno i bili smo mu poslušni. Nismo znali točno što misliti o ljudima koji su digli ruku na sebe. Bili su prokleta tajanstveni jer su nam bili bliski, a vidjeli nešto nama nevidljivo. Sada smo svi jedini u drugima, gledajući se ravno u oči i slušajući svaku riječ, tražili klicu smrti. Istodobno smo bili svjesni i tuđih pogleda na nama samima, pa je sve to rezultiralo hinjenim veseljem i glumljenom željom za životom. Prikrivali smo, svatko na svoj način, sumnjičavost i strah. Kad se ubio jedan čovjek, to je bila njegova bolest. Kad se ubilo četvero ljudi, bila je to bolest svih. Izgledalo je kao da će samoubojstva ići unedogled, kao da nitko nije sumnjao da će ih biti još. Ja najmanje (Novak 2022: 228).

Novak stvara ozračje sumnje, straha i nemoći stanovnika sela pred tragičnim događajima, signalizira da zlo izmiče bilo kakvu pokušaju upravljanja i kontrole, da je neuhvatljivo i samoregulirajuće, ali je istovremeno imenovano i prisutno, na određeni se način može osjetiti (Svensden 2011). Većina je samoubojstava ostala nerazjašnjena, tek se iz Matijina objašnjenja saznaju okolnosti pod kojima su se dogodila, otkrivajući da se iza prividno idiličnoga seoskog života kriju narušeni obiteljski odnosi, nemogućnost regulacije emocija, depresija, destabilizacija identiteta, seksualni prijestupi, prevare i laži. Izražen je to Novakov determinizam kojim likove smješta u granice ponavljajućih obrazaca ponašanja i okolnosti, odnosno transgeneracijskog prijenosa trauma i patnji, čime daje naslutiti da se zlo ne manifestira jednokratno i iznenada, već predstavlja ciklus koji se iznova javlja. Na taj način čitatelj može primijetiti prisutnost osjećaja tragične predodređenosti i neizbježne sudbine, te se zapitati koliko je čovjek odgovoran za vlastite postupke ako su oni odraz proživljenoga iskustva i prethodnih trauma.

Iako ti događaji za mještane predstavljaju problem iza kojega se kriju brojni uzroci, čini se da je izostala potreba za traženjem mehanizama kako ga spriječiti: „Ostali

su živjeli nekako iz dana u dan i veselili se što se selo ne spominje u vijestima. To bi bila velika sramota” (Novak 2022: 247). Odraz je to kolektivne svijesti kojom se nastojala izbjeći destabilizacija ustaljenoga poretka, čak i pod cijenu individualne propasti kao rezultata dubokoga osjećaja krivnje, srama i straha od potencijalne izopćenosti. Naslovna je sintagma romana pritom sugestivna jer „crna zemlja” simbolizira mračnu i kobnu silu koja se prožima životima likova, sugerirajući da je zlo duboko ukorijenjeno u društvenim strukturama, da je nasljedno i da nadilazi granice ljudskoga djelovanja. Ono predstavlja (samo)uništenje i odsustvo bilo kakve naznake da bi moglo u potpunosti nestati. Kroz slučajeve samoubojstava reprezentira se kao fenomen „uzvišenosti” jer činom samoubojstva pojedinac prisvaja božansku moć upravljanja vlastitim životom i egzistencijom (Eagleton 2011). Drugim riječima, koliko god je oduzimanje vlastita života protivno svim vjerskim, moralnim i društvenim pravilima, samoubojica na paradoksalan način iskazuje svoju moć i postaje slobodan jer se odriče onoga najvrjednijeg što ima. Zlo tako prevladava Boga ostavljajući iza sebe potpunu destrukciju i predodžbu lažne pobjede.

U Novakovu romanu prikazano je da je svakodnevica postala prostor distribucije zla koje se upisalo u središte kolektivnoga života i na određeni je način upravljalo svakodnevnom rutinom mještana. Unatoč neposrednom svjedočenju tragičnih smrti poznanika, selo i dalje prividno nastavlja živjeti na premisi prešućivanja, odvajanja i brige za samoga sebe. Zaživio je princip „malograđanskog imperativa nemiješanja” koji je trebao spriječiti „iskliznuće iz uobičajenih uloga i postupaka” (Kučeković 2024). Na neki način „postalo je jasno da je ‘netko drugi’ vrlo klizav pojam i da se može protegnuti na svakoga” (Novak 2022: 228), međutim to se ne odražava u dovoljnoj mjeri na pokušaje (uz poneku iznimku) da se zajednica revitalizira i spriječi buduće tragedije. Gubitak ljudske osjetljivosti prema drugima Bauman objašnjava pojavom „adiaforizacije svijesti”, odnosno sveopćom ravnodušnosti suvremenoga čovjeka kojemu drugi ne predstavlja nužno neprijatelja ili moguću prijetnju, već ga doživljava kao ometajući faktor i smetnju (Bauman 2017: 39). Novak implicira takvo stajalište u romanu time što prikazuje gubitak solidarnosti i narušenost svih etičkih standarda koji promoviraju suživot i brigu za druge. U takvu okružju zlo je prikriveno i stalno prisutno, teško se iskorjenjuje i neprestano prijeti novim napadom. Do toga će i doći kada selom „prođe, uz zaglušujući tutanj, prvi tenk od desetak, na putu od varaždinske kasarne prema Sloveniji. Navodno su zauzimali granične prijelaze prema Austriji i Italiji” (Novak 2022: 266). Nagovještaj je to rata koji će godinama pustošiti zemlju, uzrokujući patnju, smrt i šireći nasilje, a sve to ontološki podrazumijeva zlo u njegovu pravom smislu. S jedne strane za mještane to znači olakšanje jer se za sve tragedije „sada rukom moglo pokazati na neprijatelja, sada su ga doista svi mogli

osjetiti” (Novak 2022: 266), a s druge strane postaje jasno da je zlo proširilo granice svojega djelovanja i da sa sobom donosi još veći stupanj moralne degradacije i dehumanizacije kojoj će svi biti izloženi.

Na individualnoj razini zlo je u određenoj mjeri zaposjelo i lik dječaka Matije. Novak posebno naglašava Matijin osjećaj krivnje za očevu smrt, nerazumijevanje situacije da oca više nema, prikazuje ga kao nesretnoga i usamljenoga pojedinca koji pokušava racionalizirati trenutačno stanje prizvavši u svijest „dva zaista neobična poznanstva, onakva kakva ti obilježe život” (Novak 2022: 143). Riječ je o likovima Heštu i Pujtu³ koje Novak, unatoč tome što reprezentiraju Matijino nesvjesno i odražavaju ozbiljan poremećaj njegova duševnog stanja, personificira i oblikuje im nestabilan i destruktivan karakter. Smjestivši ih u prostor tame i mraka „između svinjca i štaglja”, odnosno „između kukurušnjaka i starih zaprežnih kola” odakle ne mogu izaći ako ih netko ne pozove, uvijek se ukazuju kao sjene koje zlokobno bdiju nad Matijom, odaje ih lavež pasa, deformiranoga su i odbojnoga izgleda⁴, sugestivno postaju „oživljena svijest” demonskoga oblička koja upravlja Matijinim postupcima i doživljajima. Uočiti je da se njihova funkcija imaginarnih prijatelja temelji na fenomenu dvojništva (udvajanja) koje se javlja kao rezultat Matijine „morbidno aktivne mašte” (Rank 1971: 20). Taj se fenomen, počevši od psihoanalize, često tumači kao simboličan izraz dubokih psiholoških procesa koji utječe na formiranje identiteta, a Novaku je poslužio kao metafora za prikaz obmane i potpuno destabiliziranoga subjekta. Simbolikom tame i svjetla upućuje na odnos nesvjesnoga i svjesnoga, odnosno na postojanje potisnutih, unutarnjih i neotkrivenih doživljaja nasuprot otvorenomu iskazivanju emocija i prikazu vlastite osobnosti drugima. To je sukladno s Matijinim cjelokupnim psihičkim stanjem, a „njegova stvarnost kreirana je kroz laž u koju Matija vjeruje i koja je posljedično za

³ Imena su nastala iz bakinih povika kojima je uvečer tjerala kokoši na spavanje u kokošinjac: „Hešto! Pujto! Beš tam! Hešto! Pujto! Kam te vrog nese!” (Novak 2022: 143).

⁴ Novak Hešta opisuje na sljedeći način: „stvor ne mnogo veći od ovećeg psa, hodao je na dvije noge i oslanjao se jednom šakom o zemlju. Drugom je rukom neprestano popravljao preveliki kaput čiji su mu rukavi prekrivali ruke i vukli se po zemlji. Brisao je prljavštinu sa zemlje. Na stopalima je umjesto čizama imao zavezane bakine bijele kuhinjske krpe s plavo izvezenim izrekama (...). Na glavi je imao starinski škrlak kakovoga je nosio Dejanov djed a na licu je (...) bio nalik dobrohotnoj svinji. Sitnim je očima neprestano naizmjenice namigivao, slinave nosnice skupljale su se i otvarale. Pogled na vanjštinu tog rila neobjašnjivo je podsjećao na ono kako sam si zamišljao ljigavu unutrašnjost noseva normalnih živih bića” (Novak 2022 143–144). „Prekinulo me u grlu kad sam iz neposredne blizine spazio da iz njegovih usta umjesto jezika izlazi snop debelih ružičastih crva koji su se naglo pružali, skupljajući se i šireći, prema mojim očima” (Novak 2022: 151). Pujto je opisan ovako: „Bio je niži i širi od Hešta, na sebi je imao kabanicu boje kestena s kapuljačom preko glave koja je završavala u visokom šiljku. Glava kao da mu je bila pretrpana s dva golema zelenkasta mrežasta oka kakva imaju muhe mesarke, a noge su mu bile bose. Jedno mu je stopalo bilo gotovo dvostruko veće od drugog i kad je hodao izgledalo je kao da ono želi ići u suprotnom smjeru” (Novak 2022: 144).

Matiju postala stvarnost” (Matek 2016: 51). Očevom smrću Matija gubi čvrst oslonac vlastite egzistencije zbog čega je granica između njegova unutarnjega i vanjskoga svijeta maglovita, pa imaginacijom nastoji prevladati osjećaj krivnje i odgovornosti za sve tragedije koje se oko njega događaju. Općenito gledajući, prikazom unutarnjega stanja lika i pripovjednom perspektivom (1. lice) Novak odražava Matijinu dezintegraciju misli, zbunjenost i emocionalnu nestabilnost čime čitatelju omogućuje dublje razumijevanje njegova psihološkog profila i uzroka određenih postupaka.

Pitanje zla u slučaju Hešta i Pujta može se razmatrati s dvije perspektive: predstavljaju li kao likovi verziju personaliziranoga zla ili se zbog činjenice što postoje samo u svijesti Matiju može okarakterizirati kao zlog? Treba li opsjednutost demonima promatrati kroz „domaćinov” status „bespomoćne lutke” upravljane zlim moćima ili zlo koje izlazi iz „domaćina” predstavlja suštinu njegove biti (Eagleton 2011: 14)? U konkretnome slučaju odabrani pristup tumačenju ovisit će o stavu čitatelja prema prikazu objektivne stvarnosti romana, a Novak određenim stupnjem literarizacije pruža dovoljno autentičnosti da se na obje perspektive gleda kao vjerodostojne. Ako se prva uzme u obzir, Hešta i Pujta može se promatrati kao reprezentaciju zla zbog njihove zloradosti, nasilnih činova i demonskoga karaktera koji su dolazili do izražaja kako se Matijino psihičko stanje pogoršavalo. Zloradost kao oblik pasivnoga zla manifestira se radošću zbog tuđe patnje, a zadovoljstvo pronalazi u zlu samome po sebi. Ona može biti prihvatljiva samo ako je motivirana pravednošću, primjerice ako osoba koja je činila zlo doživi patnju. Taj osjećaj ne mora nužno upućivati na postojanje sadističke predispozicije, ali može pružiti svojevrsni užitek jer je nečija patnja zaslužena iako moralni principi govore suprotno (Svendsen 2011). Hešto i Pujto svoju zloradost iskazuju provociranjem situacija u kojima mogu napakostiti drugima ili jedan drugome:

Kada je pokraj mene prošao šutljivi hromi djed, Pujto je krenuo za njim i ponavljao njegove kretnje. Krio sam smijeh od drugih ljudi koji su se našli na cesti, a Hešto je uzeo kamen i bacio ga za starcem. Ovaj se okrenuo i vidio me kako stojim pokraj ceste s torbom na leđima i smijem se. Mislio je da sam ga ja gađao (Novak 2022: 147).

Druga se situacija odnosi na slučaj s vodom koju je Hešto namjerno prolio kako Pujto ne bi mogao piti:

Hešto je stajao na dvije noge, jednom se rukom podbočio na prevrnutu kantu i smijao se nasilu. Pogledao je prema prozoru i pružio prst prema Pujtou da mi pokaže kako je jadan i slab (Novak 2022: 148).

Iako se na te i slične situacije može gledati kao na nepromišljene i potencijalno zlobne činove koji nemaju ozbiljnijih posljedica, u sebi otkrivaju karakter zloradosti jer manifestiraju dominaciju nad žrtvom i motivirani su svjesnom željom da drugi doživi nekakav oblik patnje. Iskazivanjem moći nasilnika nad žrtvom uspostavlja se odnos potlačenoga i nadmoćnoga koji tako poprma negativan aspekt u kontekstu iskazivanja zla. Odras je to Matijina unutarnjeg nemira kojim Novak ne želi poticati na zlo i zlorado ponašanje, već nagovijestiti progresivnost karaktera lika prema dubljim i kompleksnijim sferama vlastitoga nesvjesnog.

Kako je nasilje neodvojivo od zla, kod Hešta i Pujta ono je iskazano na verbalnoj i na fizičkoj razini. U Matijinu pokušaju da ih kazni nakon što su ničim izazvani zaklali nekoliko bakinih kokoši, dolazi do fizičkoga sukoba koji otkriva njihov ubojit i nasilan karakter:

Bole bi ti bilo ka si nas nigdor nej pozvo vum z kmice – reče Pujto. (...) Kaj si mislijo ka z nami moreš delati kaj očes? Ka nas moreš hititi vum s hiže? Ve buš vidijo kaj je pekel. Ve buš vidijo kaj je črna mater zemla. Mij bumo ti pokazali. (...) Tau kaj mi očemo nam nemreš dati. Tau si mij saumi zememo. (...) Prvo bumo zaklali druge kokoši, onda bumo ti bako zaklali. Z nožom bumo jo spikalili, f hrbet. Vujčija i jegovo ženo, jim bumo gluave fkrej odsekali dok bodo spali. Tje bumo ti mamu vužgali. Poljalo bomo jo z benzijnom i vužgali. Se štere imaš rad bumo ti zeli, a tebe bumo ustavili za kraj. Živijo buš saum f hiži i saki šteri bude dojšo k tebi, i jega bumo zaklali (Novak 2022: 151).

Ako je verbalno nasilje „krajnje utočište svakog oblika tipično ljudskog nasilja” (Žižek 2008: 59), tada iskazane prijetnje smrću, iako neostvarene, jasno signaliziraju njihov maligni karakter i produbljuju percepciju zla koje se širi svakom njihovom pojavom ili činom. Nasilje postupno s riječi prelazi u djela kada Hešto projicira svoju moć nad Matijom tjerajući ga da gleda kako svom snagom razbija mačićima glave ili kada Pujto zamahne motikom prema Matiji s ciljem da ga ubije. Njihova moć i nagon za smrti sve više prerastaju u nekontroliranu i nezasitnu zlobu prema svim bićima, utjelovljuju one koji su „lišeni umijeća življenja” (Eagleton 2011: 139). Na razini teksta nasilni činovi metaforički prikazuju Matijinu emocionalnu i psihičku nestabilnost uzrokovanu patnjom zbog gubitka oca. Hešto i Pujto postaju njegovi sablasni protivnici, psihički teret kojega se želi riješiti. Taj poriv jasno signalizira njihovu povezanost/ovisnost zbog čega se fenomen dvojništva u ovome slučaju može smatrati odrazom „prijetnje” i „personaliziranog zla” koje prožima Matiju (Rank 1971).

S gledišta druge perspektive Matija također čini zlo koje je upisano u nekoliko

situacija. Jedna se odnosi na događaj kada je naivan i bespomoćan u svojoj nutrini pokušao žrtvovati prijatelja Dejana Kunčeca murskim deklamacijama uvjeren da će prema legendi uspjeti vratiti oca. Iz toga se postupka naziru elementi „radikalnog zla” koje se ne otkriva zlim i sadističkim postupcima, već moralnom pokvarenošću i sebičnošću (Kant 2012: 37–38). Matija gubi percepciju vrijednosti čovjekova života, motiviran je isključivo vlastitim interesima, a zbog toga što takvim zlom upravljaju lakomost i sebični motivi, u njegovu postupku izostaje svaki oblik moralnosti. Druga se situacija odnosi na imaginarnu borbu s Heštom i Pujtom nakon koje ubija susjedova psa Lejdija, vjerujući da ga spašava od progona demona, no tim činom dolazi do zastrašujuće spoznaje: „Lejdi je bio mrtav. U trenutku sam se sjetio oca. Sada ne jer sam trebao nekoga da me zaštiti, nego zato što sam postajao sve sigurniji da imam moć ubijati ako to poželim” (Novak 2022: 158). Obje situacije reprezentiraju Matijinu unutarnju borbu u kojoj se reflektira pobjeda zla nad razumom, ali i pokušaji da mu se odupre. Destruktivnost koja u tim trenucima proizlazi iz njega projicira „malignu” agresiju (Fromm 1989a) zbog čega ga se može okarakterizirati kao nasilnoga, no ta agresija ne proizlazi iz potrebe da učini zlo drugome niti u tome osjeća bilo kakav užitka. Splet je to zbunjujućih okolnosti u kojima ne prepoznaje granice imaginarnoga i stvarnoga, trenutaka u kojima luta i postaje svjestan da u svojem unutarnjem svijetu doživljava veću tragediju od onih koje se zbivaju oko njega.

Kulminacija je uslijedila kada su Hešto i Pujto pred Matijom ubili gorostasnoga i hrabroga Naca koji je predstavljao Matijina imaginarnoga zaštitnika:

Hešto je uzeo drugi, nešto manji kamen, prišao Nacu koji se jedva nekako uspio prevaliti na leđa, spustio se na koljena, dva puta snažno zamahnuo kamenom iznad sebe i udario u golemu Nacovu glavu. Nakon prvog udara iz nje je prsnula krv, a drugi je udarac sasvim udubio glavu. Sada više nije imala okrugli oblik, nego oblik polukugle. Lice je puklo napola. Pujto se za to vrijeme dovukao do njih dvojice. Bili su prilično daleko, ali se sjećam da u njegovim očima sada nije bilo ni straha ni molbe. Samo beskrajnoga zla (Novak 2022: 167).

Hladnokrvnost i lakoća kojom je Nac ubijen daju naslutiti da se njihov čin poklapa s tradicionalnim predodžbama personaliziranoga zla u vidu demona ili stvora odmetnutoga od Boga i Božjih morala. Za Matiju su oni „beskrajno zlo”, njihovi postupci sugeriraju „demonско zlo”, tj. ekstremni oblik zla koje teži biti samodostatno i isključivo se ostvarivati kao zlo (Svendsen 2011: 83). Iz njihova čina proizlazi samo zadovoljstvo i želja za još brutalnijim mučenjem, a njihov postupak ne otkriva nijedan drugi motiv osim onoga da drugome nanese patnju i bol. Dakako, promatranje toga

prizora, koje prati Matijina fizička reakcija drhtanja tijela i nekontrolirana mokrenja, metaforički se objašnjava kao potpuna dezintegracija njegova sebstva uslijed poniženja, prisutne samoće i nepobjediva osjećaja krivnje. Mračna strana unutarnjega svijeta uspješno „ubija” i onaj maleni oblik nade koji je preostao, a tijelo, umorno od poniženja, bez borbe se prepušta crnim mislima.

Zaključno, Hešto i Pujto utjelovljuju demonske likove koji u dijelu romana funkcioniraju po principima zla. Značajno je uočiti njihov preobražaj u kasnijemu periodu Matijina djetinjstva gdje preuzimaju ulogu informativnih suputnika koji Matiju izvještavaju o okolnostima samoubojstava mještana, pritom mijenjajući karakter, tješeći ga da nije odgovoran za njihove smrti:

Nas trojica sjedili smo nad mojim neuspjelim crtežom Zdravka kao djeteta. To je bilo najduže što sam ih gledao i slušao u dvije godine. Nisam zaboravio sve ono što sam zbog njih prošao, ali mi je godilo što su pričali. Nije mi bilo jasno zašto to čine, no to nije ni bilo važno. Oni su vidjeli ono što ja nisam mogao. Popunjavali su mjesta moje odsutnosti. I svjedočili da nisam kriv. No, nisam bio siguran tješi li me to ili dodaje dubinu mom očaju. Možda oboje (Novak 2022: 211).

Ta promjena njihove biti unutar Matijine svijesti odraz su njegova sazrijevanja i jasnijega shvaćanja okoline. Iako se njegovom sviješću prožimalo zlo, koje je Novak personalizirao u likovima demonskoga karaktera, iako je činio zlobna djela, Matija kao dječak nije zao. Svoju ravnotežu pokušavao je naći u onim stvarima koje su mu pružale sigurnost. Primjerice, govori da Hešto i Pujto nikada nisu ulazili u školu ili crkvu i da se bezbroj puta molio anđelu čuvaru dok ne bi zaspao, ako bi ih primijetio da kao mračne sjene stoje na prozoru sobe. Naznaka je to prepoznavanja snage razuma i dobrote kao adekvatnih mehanizama borbe protiv zla, da u njemu postoji želja oduprijeti se zlobnim nagonima. Zbog toga je on žrtva „tekućeg zla”, moralnoga i drugih oblika zla čiji se posredni i neposredni utjecaji u velikoj mjeri odražavaju na njegovu egzistenciju i stabilnost identiteta. Novak tako pred čitatelja stavlja izazov promišljanja o tome koliko je zlo neizbježno, postoje li načini njegova prepoznavanja i nadvladavanja, odnosno može li zlo biti naslijeđeno i što poduzeti u slučaju njegove prisutnosti u vlastitu okruženju. Takva i slična pitanja pozivaju čitatelja na samorefleksiju i preispitivanje etičkih načela. Russell napominje da će dopuštanje zlu da vlada u podsvijesti rezultirati još većim širenjem, a svjesnim potiskivanjem zlih elemenata koje osoba u sebi prepozna omogućit će uspostavljanje reda i kontrole (Russell 1977: 22–23). Da bi se Matija riješio „sindroma potisnutoga sjećanja” i „obuzetosti

zlom”, potrebno je suočiti se s činjenicom da ne može pobjeći od samoga sebe, a da put koji vodi k iscjeljenju može proći samo ako nauči „nositi svoje putne torbe pune potisnutih sramotnih i teških stvari” i tako prihvatiti svoju sudbinu (Novak 2022: 82).

4. ZAKLJUČNE MISLI

Zlo će kao fenomen, koliko god ga se pokušalo spoznati, razumjeti ili spriječiti, uvijek ostati nejasno, sveprožimajuće i nedostižno. S gledišta suvremenih teorijskih pristupa različitih disciplina prožima se društvenim, kulturnim i političkim strukturama te se projicira na mnoge besmislene i destruktivne načine. Princip njegova djelovanja očit je u slučajevima destruktivnosti o kojima Novak pripovijeda u romanu, a posebno se manifestira na narativnoj razini djelovanjem likova. Prvo, odraz njegova utjecaja očit je u tragičnim sudbinama mještana međimurskoga sela gdje se pojavom serije samoubojstava jasno signaliziraju kompleksni i potisnuti društveni problemi koji stvaraju privid „svijeta bez alternative” i reprezentiraju „tekuće zlo” u svakodnevicu likova. Drugo, zlo postaje personalizirano kroz likove Hešta i Pujta koji funkcioniraju na razini imaginacije glavnoga protagonista Matije Dolenčeca. Novak ih introspektivnim narativnim tehnikama gradi kao sastavne elemente Matijine ličnosti zbog čega se aspekt njihove zlobe projicira i na Matijine postupke. Ipak, valja napomenuti da se njihova funkcionalnost ne odražava u nastojanjima da podupiru moralno zlo, već je pretpostavka da se njihova simbolička vrijednost očituje u autorovoj namjeri prikazivanja koliko nesvjesno može biti sugestivno i manipulativno. Novak nudi literarni prikaz moguće manifestacije zla na individualnoj i društvenoj razini, ne osporava njegovo postojanje, ali ne potencira tumačenje njegove opravdanosti i svrhovitosti. Ako je zlo utemeljeno na čijoj moralnoj izopačenosti i za njega su, kako tvrdi Kant, odgovorni ljudi jer imaju sposobnost upravljanja slobodnom voljom, na razini teksta lik Matije Dolenčeca nema duboko ukorijenjenih motiva koji bi ga poticali na zlonamjerno uništavanje. On je žrtva vlastitih emocija te doživljava i predodžbi o svijetu u kakvu bi želio živjeti, a ne poznaje mehanizme kako u tome uspjeti.

LITERATURA

- BAL, Mieke. 2017. *Narratology – Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- BARTHES, Roland. 1990. *S/Z*. London: Blackwell Publishing.
- ANDERSON, Amanda, Rita FELSKI, Toril MOI. 2019. *Character – Three Inquiries in Literary Studies*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- BAUMAN, Zygmunt i Leonidas DONSKIS. 2017. *Tekuće zlo*. Prev. Tijana Trako Poljak. Zagreb: TIM press.
- CHATMAN, Seymour. 1978. *Story and Discourse – Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- EAGLETON, Terry. 2011. *O zlu*. Prev. Tonči Valentić. Zagreb: Naklada Ljevak.
- EAGLETON, Terry. 2013. *How to Read Literature*. New Haven and London: Yale University Press.
- FREUD, Sigmund. 1988. *Nelagodnost u kulturi*. Prev. Đorđe Bogićević. Beograd: Rad.
- FREUD, Sigmund. 2000. *Uvod u psihoanalizu*. Prev. Vlasta Mihavec. Zagreb: Stari grad.
- FROMM, Erich. 1989a. *Anatomija ljudske destruktivnosti*. Prev. Gvozden Flego i Vesna Marčec-Beli. Zagreb: Naprijed.
- FROMM, Erich. 1989b. *Anatomija ljudske destruktivnosti*. Prev. Gvozden Flego i Vesna Marčec-Beli. Zagreb: Naprijed.
- FROW, John. 2014. *Character and Person*. Oxford: Oxford University Press
- GARČEVIĆ, Karla i Krunoslav MIKULAN. 2019. „Nesigurnost i strah kao paradigmatičko opredmećenje suvremenoga društva u djelima Shirley Jackson i Kristiana Novaka“. *Hrvatski sjever* 14, 53: 105–123.
- KANT, Immanuel. 2012. *Religija unutar granica pukoga uma*. Prev. Kiril Miladinov. Zagreb: Naklada Breza.
- KUČEKOVIĆ, Filip. 2024. „Između Mure i dvije more“. *Kritika* h,d,p. URL: <https://kritika-hdp.hr/izmedu-mure-i-dvije-more/> (19. 4. 2025.)
- LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. 2012. *Teodiceja: ogledi o dobroti Božjoj, slobodi čovjekovoj i podrijetlu zla*. Prev. Dušan Janić. Zagreb: Demetra.
- MATEK, Ljubica. 2016. „Zašto si mi lagao – laž i trauma u romanu Črna mati zemla Kristiana Novaka“. *Kultura* 150: 44–58.
- NOVAK, Kristian. 2022. *Črna mati zemla*. Zagreb: Oceanmore.
- POGAČNIK, Jagna. 2023. *Područje signala: mapiranje suvremene proze u Hrvatskoj 2000. – 2020*. Zagreb: V.B.Z.
- RANK, Otto. 1971. *The Double*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- RIMMON-KENAN, Shlomith. 2002. *Narrative Fiction*. London – New York: Routledge.

- RUDAN, Evelina. 2018. „Prijevod usmenih strahova u pisanu tjeskobu ili poetički učinci predajnih elemenata u romanima *Živi i mrtvi* Josipa Mlakića i *Črna mati zemla* Kristiana Novaka”. *Poznanske studije Slawistyczne* 15: 273–286.
- RUSSELL, Jeffrey Burton. 1977. *The Devil: Perceptions of Evil from Antiquity To Primitive Christianity*. Ithaca – London: Cornell University Press.
- RUSSELL, Jeffrey Burton. 1984. *Lucifer: The Devil in the Middle Ages*. Ithaca – London: Cornell University Press.
- RUSSELL, Jeffrey Burton. 1986. *Mephistopheles: The Devil in the Modern World*. Ithaca – London: Cornell University Press.
- RUSSELL, Jeffrey Burton. 1988. *The Prince of Darkness: Radical Evil and the Power of Good in History*. Ithaca – London: Cornell University Press.
- SOLAR, Milivoj. 1980. *Ideja i priča*. Zagreb: Znanje.
- SVENDSEN, Lars Fr. H. 2011. *Filozofija zla*. Prev. Dora Maček. Zagreb: TIM press.
- ŽIŽEK, Slavoj. 2008. *O nasilju*. Prev. Tonči Valentić. Zagreb: Naklada Ljevak.

CASES OF DESTRUCTION: THE PRINCIPLE OF EVIL IN THE NOVEL ČRNA MATI ZEMLA

DEJAN VARGA

ABSTRACT

By addressing the relationship between good and evil on an ontological, philosophical, or theological level, a phenomenon of evil has risen to the level of cultural universality. Out of any temporal, spatial, or social framework, it has received a transformational character, which is the reason why interpretations of its aspects can no longer be based solely on a narrow approach. Taking into account that the phenomenon of evil is manifold, the paper seeks to determine how it is manifested in the novel *Črna mati zemla* by Kristian Novak. The methodological and theoretical assumptions of the research are based on the works of Eagleton, Svendsen, Bauman, Žižek, and others, whose analysis aims to show that evil is represented through the psychological state of the main character Matija (the appearance of demonic characters), but also through a fictional depiction of tragic events of suicide in Matija's village. The aim of the paper is to determine how the character destruction is connected with the appearance of evil and its principle.

KEYWORDS:

*Črna mati zemla, destruction, evil,
Kristian Novak violence*